

DEMOKRAT PARTİ VE ATATÜRK'ÜN ÜÇ İLKESİ: CUMHURİYETÇİLİK, LAİKLİK VE DEVLETÇİLİK (1950 - 1960)

Şükrü ŞUR *

Öz

1946 yılında kurulan Demokrat Parti, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan demokratik seçimler sonucunda ciddi bir oy farkıyla, tek başına iktidara gelmiştir. 1950 - 1960 yılları arasında yapılan üç genel seçimi de kazanan Demokrat Parti, rejimin temeli sayılan laiklik ve cumhuriyetçilik ilkeleri konusunda tehlikeli bir politikaya yönelmiştir. Demokrat Parti'nin çoğu zaman oy kaygısıyla laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerinden verdiği tavizler, Türkiye'de demokratik rejimin olgunlaşmasını yavaşlatmış ve ülkede genel bir kutuplaşmanın zeminini oluşturmuştur.

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarından itibaren Atatürk döneminde uygulanan devletçi ekonomik politikaları terk ederek, kontrolsüz bir liberalleşmeye yönelmiştir. Bu politikalar, 1950 - 1954 arasında kısa vadeli bazı olumlu sonuçlar doğurmuşsa da popülist yatırımlar, üretime dayalı bir büyümenin öngörülmemesi ekonomide ciddi sorunlara yol açmıştır. Bu dönemde Türk lirası hızla değer kaybetmiş, ülkenin dış ticaret açıkları artmış, halkın alım gücü düşmüş ve Türkiye'nin cari açıkları genel ekonomiyi tehdit edecek noktaya ulaşmıştır.

Anahtar Kelimeler: Demokrasi, Atatürk İlkeleri, Demokrat Parti, Cumhuriyetçilik, Laiklik, Devletçilik

DEMOCRATIC PARTY AND THREE PRINCIPLES OF ATATURK: REPUBLICANISM, LAICISM AND STATISM (1950 - 1960)

Abstract

The Democratic Party, which was founded in 1946, came to power alone as a single party in the elections held on 14 May 1950 with a serious vote difference. The Party also won 3 general selections between the 1950 and 1960 years. However this party conducted a dangerous policy on the issues of secularism and republicanism principles which are as well as the basis of the regime. The Democratic Party gave

---

* Ankara Üniversitesi, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Öğrencisi, ssur1919@yahoo.com

the concessions of secularism and republican principles many times due to the vote concerns. This led to slow the growth of the democratic government in Turkey and the shaping of a general polarization in the state.

Since the inaugural years of power, The Democratic Party had abandoned the statist economic policies that applied in the period of Atatürk, and turned to the uncontrolled liberalization. Despite the fact that these policies caused some short-term positive results between 1950 and 1954, but the populist investments and unpredicted of a growth oriented production revealed many serious troubles in the economic system. During this period, the Turkish Lira lost its value rapidly, the country's foreign trade deficit increased. Therefore, the buying power of people decreased dramatically and Turkey's current account deficit was reached to the point that threatens the overall saving.

Keywords: *Democracy, Atatürk's Principles, Democratic Party, Republicanism, Laicism, Statism*

GİRİŞ

1950 - 1960 yılları arasında iktidarda bulunan Demokrat Parti çeşitli açılardan Türkiye'nin demokratik gelişimini ve iktisadi kalkınma sürecini etkilemiştir. Bu çalışmanın temel hedeflerinden biri, Türk siyasal yaşamının kritik bir evresinde tek başına on yıl iktidar olan Demokrat Parti'nin, demokrasinin esas unsurları olan laiklik ve cumhuriyetçilik ilkelerini nasıl tanımladığı ve bu çerçevede hangi pratikleri uyguladığını incelemektir. Böylelikle Türk demokrasi tarihinin on yıllık evresinde din ve vicdan özgürlüğü, bilimsel eğitim, düşünce hürriyeti gibi ilkelerin gelişiminde ne oranda bir ilerleme kaydedildiği ortaya konulmak istenmiştir. Aynı şekilde partinin cumhuriyetçilik ilkesine bakışı incelenerek, Türkiye'de demokratik katılım, çoğulculuk, muhalefet kültürü ve ulusal irade doğrultusundaki gelişimi hakkında bazı sonuçlara ulaşılmak amaçlanmıştır. 1930'lu yılların başından itibaren, Türkiye'nin öz koşulları, uluslararası süreçte yaşanan iktisadi gelişmeler çerçevesinde uygulanan devletçilik, Atatürk tarafından ılımlı devletçilik olarak tanımlanmış ve esası tam bağımsız milli ekonomi olarak belirlenmiştir. Bu politikanın Atatürk sonrası dönemden 1960 yılına kadar nasıl bir değişimle uygulandığı ve bunun Türkiye ekonomisine yansımalarının özellikle DP iktidarının takip ettiği politikalar perspektifinden okunması, bu çalışmanın yapılmasındaki bir diğer hedefidir.

Genel Hatlarıyla Atatürk'ün Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik Anlayışı

Cumhuriyet, Arapçadaki "*cumhur*" kelimesinden gelmektedir. Klasik Arapça sözlükler "*cumhur*" kelimesi için, aralarında "*kum yığıni*" veya

“tepecik” ifadelerinin de yer aldığı birçok tanım vermiştir. Ancak bu kelimenin Arapçada temelde “cumhuriyet” (republic) anlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır. “Cumhuriyya” kelimesi, belirsiz son eki ile ilk defa on sekizinci yüzyılın sonlarında Türkçede ortaya çıkmıştır. Arapçada ise daha sonradan Türkçenin etkisiyle oluşturulmuştur.¹

Atatürk daha Kurtuluş Savaşı yıllarında çeşitli kongrelerde ve yeni Türk Devleti'nin temeli olarak kabul edilen TBMM'nin açılması sürecinde, yeni devletin rejimi ile ilgili olarak ilk işaretleri vermiştir. Nitekim 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye'nin birinci maddesinde egemenliğin ulusa ait olduğu yönündeki ifade rejimin cumhuriyet olacağını açık göstergesiydi.² Atatürk bir konuşmasında: “...yeni Türk Devleti'nin ruh-u bünyanı hâkimiyeti milliyedir. Milletın bilakaydü şart hâkimiyetidir.” diyerek cumhuriyet rejiminin gerekliliğini vurgulamıştır.³

Laik kelimesinin aslı olan Fransızca “laic, laique” sözlük anlamı bakımından “din işleri ile ilgilenmeyen kişi, dinsel olmayan şey, düşünce, kurum” demektir.⁴ Türk Dil Kurumu tarafından yayımlanan Türkçe sözlükte laiklik kelimesinin karşılığı olarak “laik olma durumu, devlet ve din işlerinin ayrılığı, devletin din ve vicdan özgürlüğünün gerçekleşmesi bakımından yansız olması”⁵ şeklinde bir tanımlama yapılmıştır. Daha geniş anlamıyla laiklik, düşünce hürriyetine devletin saygı göstermesidir. Bu, aynı zamanda devletin tarafsız bir kurum olmasının da önde gelen şartı olarak kabul edilmelidir.⁶

Laiklik, Atatürk Dönemi'nde gerek toplumsal huzur ve barışın gerekse çağdaşlaşmanın ve rejimin teminatı olarak görülmüştür. İlk kez 1924 Anayasası'nda açıkça tanımlanmış olan laiklik, söz konusu anayasada devletin niteliklerinden biri olarak yer almıştır.⁷ Laiklik Türkiye'de iki boyut üzerinde yükselmiştir: Birincisi devletle ilgili olan siyasal boyuttur. Burada esas olan devletin akıl ve bilimle idare edilmesidir. İkinci boyut ise toplumda din ve vicdan özgürlüğünün tesis edilmesi ve kimsenin inancından dolayı

¹ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 35-36

² Temuçin Faik Ertan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2012, s. 241

³ **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C. I. Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, TTK Basımevi, 1997, s. 328 - 329

⁴ Ahmet Mumcu, **Türk Devletinin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996, s. 125

⁵ **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2005, s. 1295

⁶ Yaşar Yücel, “Atatürk İlkeleri”, **Bellekten**, C. 52, S. 204 (özel sayı), 1998, s. 820

⁷ Temuçin Faik Ertan, “Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik”, **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 10, S. 39, Ankara Üniversitesi Basımevi, Mayıs 2007, s. 423

yargılanmaması, kınanmaması noktasında sosyokültürelidir.⁸ Atatürk de: "...din bir vicdan meselesidir. Biz dine saygı gösteririz. Düşünüşe ve düşünüşe muhalif değiliz. Biz sadece din işlerini, millet ve devlet işleri ile karıştırmamaya çalışıyoruz. Kasta ve fiile dayanan taassupkar hareketlerden sakınıyoruz. Gericilere asla fırsat vermeyeceğiz." diyerek laiklik ile ilgili kapsamlı bir tanımlama yapmıştır.⁹

Atatürk'ün devletçilik ilkesi ise diğer ilkelere göre daha geç belirmiş ve çerçevesi çizilmiştir. Bu ilke 1929 Dünya Ekonomik Krizi gibi küresel gelişmelerin yanı sıra Türkiye'nin 1923 - 1938 yılları arasındaki ekonomik koşulları ile de paralel şekillenmiştir.¹⁰

1 Mart 1922'de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin üçüncü toplanma yılının açılışında Mustafa Kemal yaptığı konuşmada "devletleştirmeye" dair şu ifadeleri kullanmıştır: "*Ekonomik politikamızın önemli amaçlarından biri de genel çıkarlarımızı doğrudan doğruya ilgilendirecek müessesat ve teşebbüs-ü iktisadiyeyi kudreti maliye ve fennimizin müsaadesi nispetinde devletleştirmektir... Bununla birlikte, sırf intifa-ı iktisadi maksadıyla gerek madenlerimizde ve gerek sair hususuatı iktisadiyemizde, umuru nafiamızda kullanılmak istenen sermayenin sahiplerine hükümetimizce her türlü kolaylığın (sühuletin) ibraz edileceği şüphesizdir. Bu sermayelerin kanunlarımıza tabi olması da tabiidir.*"¹¹

M. Kemal'in yöntemi, şartların çok da çekici olmadığı bir dönemde halkın ve ülkesinin ihtiyaçlarına kalıcı çözümler üretmeye dayalı bir sistem ve politika takip etmeye yönelik olmuştur. Örneğin birçok yazarın da üzerinde hem fikir olduğu gerçek, 1930'lu yıllara kadar genç Türkiye Cumhuriyeti'nde "karma bir ekonomik sistem'in takip edilmeye çalışıldığıdır. H. Eroğlu karma ekonomiyi "özel teşebbüs serbestliği ile devlet işletmeciliğinin birlikte, bir arada bulunması" olarak tanımlamaktadır.¹²

1930'lu yıllarla Türkiye'de uygulanan devletçilik ilkesi ile millileştirme amaçlanmıştır.¹³ Afet İnan'a göre Atatürk devletçiliğinin temel hedefi, "*Türk*

⁸ Ertan, **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, s. 253

⁹ Ertan, **a.g.e.** s. 253

¹⁰ Hakan Uzun, "*Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemi'ndeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*", **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Atatürk Haftası Armağanı**, S. 35, 10 Kasım 2008, s. 73 - 74

¹¹ Atatürk, **Söylev ve Demeçler**, C. I, TİTE Yayınları, Ankara, 1997, s. 241

¹² Hamza Eroğlu, "*Atatürk ve Devletçilik*" **Bellekten**, C. LII, TTK Yay., Ankara, s. 834

¹³ Korkut Boratav, "*Türkiye'de Devletçilik*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, s. 415

milletin ekonomik bağımsızlığını sağlayarak milleti yabancı fabrika mallarına müşteri olmaktan kurtarıp yurdun hammaddelerini değerinden az bir fiyatla satıp onları çok daha pahalı bir fiyatla tekrar geri almaktan kurtarmaktır."¹⁴ Atatürk Dönemi devletçilik uygulamalarının bir hedefi de sosyal devletin her alanda tesis edilmesiydi. İşte bu yüzdendir ki Atatürk devletin halkına karşı görevlerini sıralarken *maarif işleri, sıhhiye işleri, içtimai muavenet işlerini* de yerine getirmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵ Örneğin Türkiye'de devletçi yıllarda kurulan "devlet işletmeleri" çağdaş yurttaş yetiştiren eğitim kurumları gibi işlev görmüştür. Bu kuruluşlarda işçilere okuma yazma öğretilmiş, bazılarında sağlık ve sosyal hizmet tesisleri bu kuruluşların maliyetlerinin artması pahasına, kimi yerlerde zamanına göre cömertçe geliştirilmiştir.¹⁶ Sonuç olarak Atatürk Dönemi'nde uygulanan devletçiliğin pragmatik ve mutedil bir yapıda olduğu söylenebilir.¹⁷

Milli Şef Dönemi'nde Cumhuriyetçilik, Laiklik ve Devletçilik İlkelerine Genel Bir Bakış

Milli Şef Dönemi'nin (1939 - 1950) ilk altı yılı II. Dünya Savaşı'nın izlerini taşımaktadır. Bu dönemde gerek iç politika ve gerek dış politika önemli ölçüde savaş koşullarına göre şekillenmiştir. II. Dünya Savaşı koşulları çeşitli açılardan Türkiye ekonomisini olumsuz etkilemiştir. Savaş öncesinde başlayan ekonomideki planlama çalışmaları, sınai yatırım programları savunma harcamalarının bütçeye hakim olması yüzünden tümüyle ertelenmiştir. Savaş sürecinin yarattığı koşullar doğrultusunda ekonomi üzerindeki devlet etkisi, savaş sonunda gevşetilmiştir. Bu nedenle 1946 yılı Türk iktisadi tarihi açısından bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir.¹⁸ II. Dünya Savaşı sonrası, 1930'dan beri kesintisiz olarak uygulanan kapalı, korumacı, dış dengeye dayalı ve içe dönük iktisat politikalarının adım adım gevşetildiği; ithalatın serbestleştirilerek büyük ölçüde artırıldığı, dış açıkların kronikleşmeye başladığı bir dönem olmuştur. Bu da dış yardım, kredi ve yabancı sermaye yatırımları ile ayakta duran bir ekonomik yapının yerleşmesi sonucunu doğurmuştur.¹⁹ 1946 yılında CHP

¹⁴ Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı (1933)**, TTK, Yayınları, Ankara, 1972, s. 25

¹⁵ Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, TTK. Yay. Ankara, 1969, s. 45

¹⁶ Ahmet İnel, "*Devletçiliğin Anatomisi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, s. 422

¹⁷ Temuçin Faik Ertan, **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik ve Liberalizm Tartışmaları, (Şevket Süreyya Aydemir ve Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010, s. 41

¹⁸ Korkut Boratav, **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye, 1908 - 1980)**, Cem Yayınları, İstanbul, 2000, s. 333

¹⁹ Boratav, **a.g.e.** s. 340

bir taraftan Beş Yıllık Sanayi Planı'nı hazırlarken diğer taraftan ise 7 Eylül 1946 tarihinde cumhuriyet tarihinin ilk büyük devalüasyon kararını almıştır. Kısa bir süre sonra ise 1947 yılında özel teşebbüsün rolünün ve tarım, ulaştırma, enerji sektörlerine önceliğin arttığı Türkiye Kalkınma Planı hazırlanmıştır. 1946 yılına 100 milyon dolarlık bir dış ticaret fazlası giren Türkiye'nin 1947'de Truman Doktrini ve Marshall Yardımı çerçevesinde dış yardım almasının, ekonomide dışa bağımlılığın temelini oluşturduğu söylenebilir.²⁰ Zira Truman Doktrini ve Marshall yardımları çerçevesinde Türkiye'ye gelen birçok ABD'li uzman iktisadi gelişmenin sağlanmasının ön koşulu olarak iktisadi devletçilikten dönülmesini işaret etmişlerdir.²¹ Son tahlilde Milli Şef döneminde CHP iktidarı hem içeriden hem de dışarıdan, devletçilikten ödün vermesi konusundaki baskılara boyun eğerek, liberal pazar ekonomisine geçişin alt yapısını kurmuştur.²²

Atatürk tarafından rejimin temeli olarak tanımlanan laiklik ilkesi Milli Şef Dönemi'nde 1947 yılında toplanan CHP'nin 7. Kurultayında önemli ölçüde yeniden tanımlanmış ve ciddi tavizler verilmiştir.²³ 1950 yılında CHP'nin bazı türbe ve zaviyelerin açılması hakkında kanun çıkarması,²⁴ savaş sonrası dönemde Amerika'nın da etkisiyle komünizme karşı dini bir silah olarak görmesi, muhafazakâr çevrelerin DP saflarına geçmesini önlemek için laiklik noktasında bazı açılımlar yapması, Atatürk sonrası dönemde laiklikle ilgili tavizlerin DP ile başlamadığını göstermektedir.²⁵

1939 - 1950 yılları arasında demokratik rejimin yerleşmesi noktasında olumlu ve olumsuz adımlar atılmıştır. Bu dönemde cumhuriyetçilik ilkesi çerçevesinde atılan olumlu adımların başında, II. Dünya Savaşı sonunda Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin önündeki engellerin kaldırılması ve tek dereceli seçim sisteminin benimsenmesi gösterilebilir. Ayrıca, 10 Mayıs 1946'da olağanüstü toplanan CHP kurultayında, İnönü'nün kendi önerisiyle, "*değişmez genel başkan*" olma durumunun kaldırılması demokratikleşme noktasında önemli bir düzenlemeydi.²⁶ 1948 yılında ise Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu'nun 18. maddesi kaldırılarak vatandaş hak ve hürriyetlerinin korunması konusunda önemli bir değişikliğe gidilmiştir.²⁷

²⁰ Boratav, a.g.e. s. 343

²¹ Yalçın Acar, *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar*, Vipaş A.Ş. Yayınları, Bursa, 1999, s. 55

²² Çetin Yetkin, *Karşı Devrim 1945 - 1950*, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Konya, 2009, s. 376

²³ Yetkin, a.g.e. s. 409 - 417

²⁴ *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 32, Kanun No: 5566, 1 Mart 1950, s. 1072

²⁵ Yetkin, a.g.e. 436 - 439

²⁶ Yetkin, a.g.e. s. 425

²⁷ *TBMM Kanunlar Dergisi*, C. 30, Kanun No: 5188, 20 Şubat 1948, s. 546

CHP bir taraftan bu uygulamalarla demokratik cumhuriyetin gelişmesi noktasında önemli adımlar atarken, diğer taraftan cumhuriyetçilik ilkesi ile çelişen anti-demokratik bazı adımlar da atmıştır. Örneğin bu dönemde sol görüşlü partilerin, işçi sendikalarının örgütlenmeleri ciddi ölçüde kısıtlanmıştır.²⁸ Yine bu dönemde, Türk Ceza yasasının 141. maddesinde yapılan değişiklikle basın üzerindeki devlet baskısı artırılmıştır.²⁹

1. Demokrat Parti'nin Cumhuriyetçilik Anlayışı

Atatürk Dönemi'nde çok partili hayata geçmek konusunda yapılan denemeler dönemin koşulları ile bağlantılı olarak başarısız olmuştur. II. Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle değişen dünyanın yeni sosyoekonomik, kültürel ve siyasal koşulları İnönü'nün görüşleri üzerinde etkili olmuş, çok partili hayata geçiş konusunda ılımlı bir hava oluşmuştur.³⁰ 1945 yılının Mayıs ve Haziran aylarında TBMM'de toprak reformu tartışmaları sonucunda, 7 Ocak 1946 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü tarafından Demokrat Parti kurulmuştur.³¹

DP'nin kuruluşundan kısa bir süre sonra yapılan erken seçimlerin demokratik bir ortamda yapılmaması tepkilere yol açmış, bu tepkilerin de etkisiyle iktidar partisi CHP seçim yasasını demokratik bir çerçevede değiştirmiştir.³² Seçim kanununda yapılan bu değişiklikle 1950 seçimleri gerçek anlamda yarışmacı seçimlere dönüşmüştür. Bu seçimlerde Demokrat Parti, ezici bir zaferle iktidara gelmiştir. B. Lewis'in de yerinde tespitiyle, Cumhuriyet Halk Partisi'nin bu seçimlerdeki yenilgisi tüm başarılarının en büyüğüdür. Ne yazık ki onların yerini alanlar demokratik seçim özgürlüğüne aynı bağlılığı göstermemişlerdir.³³

Demokratlar iktidarları süresince seçimlerin yapılmasını hiçbir zaman aksatmadılar. Yani 1954 - 1957 seçimleri normal koşullarda gerçekleşti. Bu konuda halkın iradesine doğrudan bir müdahale söz konusu değildi. Ancak kısa sürede iktidar partisi kendisine rakip veya rakip olması muhtemel siyasi oluşumları dolaylı yollardan engelleme yolunu tercih etti. Aşağıda iktidar partisinin bu yöndeki uygulamalarına bazı örnekler verilmiştir.

²⁸ Yetkin, **a.g.e.** .s. 538

²⁹ **TBMM Kanunlar Dergisi** C. 28, Kanun No: 4934, 13 Haziran 1946, s. 786

³⁰ Şerafettin Turan, **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003, s. 279- 280

³¹ Ergun Özbudun, **Türk Siyasal Hayatı**, (Çev. Ali Resul Usul), Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2005, s. 11

³² **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 32, Kanun No: 5545, 16 Şubat 1950, s. 511

³³ Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 46

a) CHP Mallarının Hazineye Devri

16 Temmuz 1953 tarihli Resmi gazetede yayımlanan 8584 sayılı yasa ile CHP mallarının hatırı sayılır bir kısmı hazineye devredilmiştir.³⁴ Yasa kapsamında yapılanın hukuka uygun olup olmadığı bir yana; amaç gerçekten CHP'nin bir şekilde elde ettiği haksız kazançları geri almak mıydı, yoksa en güçlü muhalefet partisini maddi olanaklarını elinden alıp, gelecek seçimler için iktidarı tamamen garantilemek miydi? Yasa daha mecliste görüşülürken DP grubundan bazı milletvekilleri yasanın kapsamının genişletilmesini gündeme getirmişlerdir. Bu milletvekilleri, CHP'nin bu yasa kapsamında aşırı bir şekilde borçlandırılması ve sonunda bu partinin iflas edip tamamen kapatılmasını önerecek kadar radikal bir tavır içinde olmuşlardır.³⁵ Tasarının meclisteki ilk görüşmelerinde İnönü, konu hakkında şöyle bir yorum yapmıştır: “...*Bütün bu yapılanlar anayasa ihlali niteliği taşımaktadır. Grup kararı daha önceden alınarak sağlıklı bir sonucun alınması önlenmiştir. Girişim, iktidar partisinin rakip siyasi partiyi anayasa güvencesinden yoksun bırakma girişimidir. Hareket baştan aşağı usul ve esas olarak anayasanın üzücü bir suretle ihlalidir.*” Neticede bu durum biraz daha ılımlı haliyle oylamaya sunulmuştur. Oylamaya 365 kişi katılmış, 362 DP'li kabul oyu vermiştir. Üç bağımsız milletvekili muhalif kalmıştır. İlk tasarıda gayrimenkullerin hazineye teslimi için üç ay süre tanınmıştır.³⁶

b) DP'nin Muhalefet Anlayışı

30 Haziran 1956 tarihli Resmi gazetede 9346 sayısı ile yayımlanan yasa ile kişilerin veya siyasi partilerin gösteri veya yürüyüş düzenlemeleri önemli ölçüde kısıtlanmıştır.³⁷ Bu yasa ile iktidar partisi, muhalefet partilerinin halk karşısında iktidarın icraatlarını eleştirmelerini önlemeye çalışmıştır. Ayrıca bu yasa, 1950'li yılların Türkiye'sinde - okuma yazma oranının düşüklüğü göz önünde bulundurulduğunda - halkın hatırı sayılır bir çoğunluğunun muhalefet partisinin görüş ve düşüncelerini öğrenmesini zorlaştırmıştır. Bu arada, basına uygulanan ağır sansür nedeniyle okur - yazar kesimin de siyasi süreci takibinin ciddi ölçüde kısıtlandığı belirtilmelidir. Sonuçta siyaset sadece meclis çatısı altında yapılacaktı. Bunun dışına çıkmak 1956'dan sonra Türkiye'de yasaları çiğnemekti ve doğal olarak suçtu.

Demokrat Parti, iktidarının ilk yıllarından itibaren gerek söylemde ve gerekse pratikte baskıcı bir yönetim anlayışı takip etmeye başlamıştır. 8

³⁴ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 36, 1954, s. 16

³⁵ Metin Toker, *DP'nin Altın Yılları (1950- 1954)*, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 141

³⁶ Toker, a.g.e. s. 140 - 141

³⁷ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 38- 2, 1956, s. 1056

Kasım 1950 tarihli Ulus gazetesinde yayımlanan bir haberde: *Cumhuriyet'in 27. yıldönümü münasebetiyle Amerika radyoları tarafından tertiplenen bir programda yayınlanmak üzere Menderes tarafından bir mesaj gönderilmiştir. 450 Amerikan radyosunun yayınladığı bu mesajda Menderes, 27 yıldan beri milletçe kutladığımız cumhuriyetin "hakikatte mevcut olmadığını, Türk milletinin hayali bir mevcudiyeti 26 defa kutlamış olduğunu, hakiki cumhuriyetin ancak şimdi kurulmuş olduğunu" ifade etmiştir.*³⁸

14 Mayıs seçimlerinden yaklaşık bir ay sonra yapılan Büyük Millet Meclisi toplantısında söz alan bir hatip "*Celal Bayar üçüncü değil, birinci cumhurbaşkanıdır... Cumhuriyet inkılâbı bir şekilden ibarettir ve 14 Mayıs seçimleri o güne kadar yapılan inkılâplarla ölçülemeyecek ehemmiyette büyük bir inkılâbın ilk merhalesidir*"³⁹ İki gün sonra Demokrat milletvekili Sinan Tekelioğlu da yaptığı meclis konuşmasında "...birinci meclis bu meclistir, birinci cumhurbaşkanı da bu cumhurbaşkanıdır"⁴⁰ demiştir.

Başbakan yardımcısı Samet Ağaoğlu ise iktidarın uygulamalarına karşı yapılan eleştirilere karşılık verirken: "...Demokrasi bir sayı rejimidir. Bu rejimde yığınlar ne isterse o olur. Biz iktidar mesulleri sıfatıyla bir avuç aydının tenkidine ve gürültüsüne değil, halk yığınlarının belirttiği isteklere uymak zorundayız." demiştir.⁴¹

3 Eylül 1950 Belediye seçimlerinden sonra Menderes ise partisinin tutumunu ve demokrasi anlayışını yansıtan şu değerlendirmeyi yapmıştır: "...14 Mayıs'ta Türk milleti Halk Partisi'ni iktidardan sildi, 3 Eylül'de muhalefetten sildi."⁴² İktidar partisinin demokratik düzen içinde "muhalefet" anlayışına bakışı bu görüşe paraleldi. Demokrat Partililer, muhalefetin de "milli irade" sonucu var olduğu gerçeğini kabul etmeme eğilimi göstermişlerdir. Salt çoğunluğun haklarını korumak veya taleplerini yerine getirmek, demokratik olmak için yeterli görülmiştir. Yani kısacası, demokratik rejimi en dar anlamıyla yorumlamışlardır. Bu duruma ilginç bir örnek, 1950'de meclisteki ana muhalefet partisine danışmadan Kore Savaşı'na bir Türk birliğinin gönderilmesi idi. Bu konuda 1950'de meclisteki tüm partilerin hemen hemen aynı eksende bir karara varacağı açıkken iktidar partisinin bunun yerine tek başına hareket etmesi, "*meclis çoğunluğunun her şeyi yapmaya gücü yetmek*" demek olduğu konusundaki güçlü inançlarıydı.

³⁸ **Ulus**, 8 Kasım 1950

³⁹ **Ulus**, 5 Haziran 1950

⁴⁰ **Ulus**, 7 Haziran 1950

⁴¹ Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996, s. 56

⁴² **Cumhuriyet**, 5 Eylül 1950

12 Şubat 1959 tarihli Cumhuriyet gazetesinde verilen bir haber iktidar partisinin otokraziye kayışını adeta gözler önüne sermiştir. Gazetenin verdiği haberde CHP'ye oy veren bir köyün elektriğinin kesildiği belirtilmiştir. Tersine DP'ye oy veren köy veya beldelerde de yol, cami ve kredi sözü veriliyordu.⁴³ Bu örnekler iktidarın kendisi ile aynı siyasi çizgide olmayan bir kesimi "öteki" olarak görebildiğinin kanıtıydı.

DP yönetimi, iktidarının son üç yılında milli egemenlik ilkesi ve meclis üstünlüğünü hemen hemen hiçe sayan bir tavır içine girmiştir. Ülkenin gidişatı ile ilgili muhalefete neredeyse söz hakkı verilmemiş, DP kendisini adeta bir krallığı yöneten hanedan gibi görmüştür. Bu anlayışın en temel nedeni, halkın desteğinin kendilerine her türlü davranış şeklini uygulayabilme yetkisini verdiği olan sarsılmaz inançlarıydı. Örneğin herhangi bir yasanın görüşülmesi ve bu yasanın lehinde veya aleyhinde muhalefetin söz hakkı alması neredeyse bir lüks sayılmıştır. Yine muhalefet partisi tarafından meclise verilmek istenen bazı önergeler Meclis Başkan Vekili İbrahim Kirazoğlu tarafından aceleyle okutulup önergelerin sahiplerine bile söz hakkı vermeden kaşla göz arasında reddettirip oturumun kapandığını belirtebiliyordu.⁴⁴ Bu arada söz konusu despotik uygulamalar sadece meclis içinde gerçekleşmemiş, muhalefet partilerinin ülke içinde toplantıları veya mitingleri de çeşitli anti - demokratik yasalarla önlenmeye çalışılmıştır. 1958 yılında ana muhalefet lideri İsmet İnönü'nün Zile'ye (Tokat) yapacağı bir gezi sırasında ilçenin kaymakamı bütün ilçe merkez halkını evlerine ve dükkânlarına hapsetmiş ve kapılara da süngülü jandarmalar dikmiştir. Adeta sıkıyönetim ilan edilmiş ve sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır. Hatta kaymakam askeri birliklerden de yardım istemiştir.⁴⁵

DP iktidarının son dönemlerdeki aşırılıklarına bir örnek de İsmet İnönü'nün Balıkesir'i ziyareti sırasında yaşandı. Bu gezi sırasında Balıkesir Valisi, İsmet Paşa'nın yanına gelerek kente girmemesini istemiştir.⁴⁶

DP yönetiminin muhalefete karşı tahammülsüzlüğü basına uyguladığı baskı düzeninden de anlaşılabilir. Bu çerçevede herhangi bir parti ileri geleni hakkında bir eleştirinin veya iddianın ortaya atılmasını önlemek için "ispat hakkı" adıyla anılan bir yasa çıkarılmıştır. Bu yasa çerçevesinde, iddiaların ispatlanmaları şartıyla da olsa öne sürülmesine izin verilmemiştir. 1956 - 1960 yılları arasında yargılanan 811 gazeteci çeşitli suçlamalarla hüküm giymiştir.⁴⁷

⁴³ Cumhuriyet, 12 Şubat 1959

⁴⁴ Metin Toker, **Demokrasiden Darbeye (1957- 1960)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1992, s. 139

⁴⁵ Toker, **a.g.e.** s. 179

⁴⁶ Nusret Safa Coşkun, **Son Meclis ve 1950- 1960 Siyasi Olayları**, Birinci Fasikül, İstanbul, 1960, s, 7- 8

⁴⁷ Toker, **Demokrasiden Darbeye (1957- 1960)** s. 194

c) Devlet Kurumlarında Tekelleşme ve Milli İrade

1950’li yılların teknolojik olanakları günümüzle kıyaslanamayacak kadar sınırlıydı. Bu nedenle siyasi partilerin en önemli propaganda araçları çoğu zaman, bir anlamda kendi sözcülüklerini yapan günlük gazeteler veya haftalık dergilerdi. Bunların yanı sıra etkili bir araç da radyoydu. DP muhalefet yıllarında CHP’nin devlet radyosunu siyasi propaganda aracı olarak tek taraflı kullanmasını şiddetle eleştirmiştir. Nitekim bu eleştirisinde haklılık payı yüksektir. Milli Şef Dönemi’nde haklı olarak eleştirilen bu konu, DP’nin iktidar yıllarında da değişmemiştir. İktidar partisi devlet radyosunu, tıpkı eleştirdiği CHP gibi, tek taraflı bir siyasi propaganda aracına dönüştürmüştür. Tek fark, DP’nin radyonun siyasi propaganda amacıyla kullanılmasına ek olarak, çoğu zaman dini yayınları da ön plana çıkarmasıydı.

Başbakan Menderes’e radyonun tek taraflı kullanılması konusunda sorulan sorulara Başbakan şu yanıtı vermiştir: “...*Bir devlet organı olan radyoyu denetleme yetkisi hükümette olduğu için, bu uygulama tamamen demokratiktir. Radyo bir kamu malı değil ve muhalefetle paylaşılmaz.*”⁴⁸ Bu konuda yapılan eleştirilere “*milli irade*” terimi kullanılarak bir savunma mekanizması geliştirilmiştir. Gerçekten de bu yıllarda bu terimin gereğinden fazla kullanıldığı anlaşılmaktadır. DP halk desteği ile iktidara geldiğini ve bu noktada halktan seçimlerde açık bir tepki gelmedikçe yapılanın doğru olduğunu savunmuştur. Başka bir ifadeyle, demokratik cumhuriyet rejiminin bir “*çoğunluk*” sisteminden ibaret olmadığı genel olarak göz ardı edilen bir durum olmuştur.

DP bu politik tavrıyla sürekli öne sürdüğü halk desteğinin de bazı ayaklarını bir süre sonra kaybetmeye başlamıştır. 1950 seçimlerinde DP’ye oyları ile destek veren aydınlar CHP’ye sırtlarını dönme gerekçesi olarak, iktidar partisinin devlet kurumlarını denetlemede gereğinden fazla katı ve tekelci hale gelmesini göstermişlerdi. DP’nin bu sistemi kaldıracağını umut edilmiş, fakat kısa sürede DP’nin kendisinden önceki dönemlerin anti-demokratik uygulamalarını sürdürdüğünü görmüşlerdir.⁴⁹

d) Meclis Soruşturma Komisyonu (Tahkikat Komisyonu) 18 Nisan 1960

1957 seçimlerinde ana muhalefet partisinin gözle görülür bir şekilde güçlenerek çıkması, DP yönetimini tedirgin etmiştir. Ekonomideki bozulmalar, ülke içindeki anti demokratik uygulamalar gittikçe yükselen bir kamuoyu tepkisini de beraberinde getirmiştir. İktidar partisi bu gidişatın tek

⁴⁸ Ahmad, a.g.e. s. 56

⁴⁹ Ahmad, a.g.e. s. 57

sorumlusu olarak ana muhalefet partisini ve takip ettiği politikayı gösteriyordu. Parti ileri gelenlerine göre CHP (özellikle de İ. İnönü) halkı isyana teşvik ediyor, orduyu siyasete karıştırıyordu. İşte bu noktada iktidar partisi kendisi için sonun başlangıcı sayılabilecek bir hataya düşmekte gecikmedi. 7 Nisan 1960 yılında toplanan DP Meclis Grubunda, içinde meclis üyelerinin bulunacağı bir Tahkikat Komisyonu'nun kurulması gündeme geldi. Grup toplantıdan sonra bir bildiri yayımladı. Bu bildiri: "CHP'nin yıkıcı, gayrı meşru ve kanun dışı faaliyetlerinin memleket sathında cereyan tarzı ve bunların mahiyet ve hakikatının nelerden ibaret olduğunu tahkik ve tespit etmek ve bununla beraber memleketin her tarafında yaygın bir halde görülen kanun dışı siyasi faaliyetlerin muhtelif sebeplerine intikal etmek, ezcümle matbuat meselesini, adli ve idari mevzuat ve bunların ne suretle tatbik edilmekte olduğunu tetkik ederek bir neticeye bağlamak üzere Meclis tahkikatı açılmasının kabul edildiği"⁵⁰ açıklanıyordu.

Bu bildirinin yayımlanmasından kısa bir süre sonra DP grubu önergeyi tekrar görüştü ve Başbakan Menderes'in üstü kapalı tehditleri eşliğinde kabul etti. Başbakan bu yasanın görüşülmesi sırasında sık sık söz alıyordu. Başbakan bir konuşmasında: "...İster tedbir alırsınız, ister almazsınız, bana göre hava hoş, siz bilirsiniz... İş bu raddeye geldikten sonra arkası uçurumdur. Bunu unutmamak lazımdır. Bir adım geriye atın görürsünüz memleket nereye gider."⁵¹

Mecliste bu yasa tasarısı görüşülürken söz alan ana muhalefet partisini lideri İ. İnönü daha sonra sıkça anılacak şu konuşmayı yaptı:

"...şimdi mevzu bahis olan mesele şudur: Demokratik rejim, insan hakları yürütülüyor mu? Eğer insan hakları yürütülmez, vatandaş hakları zorlanırsa, baskı rejimi kurulursa ihtilal behemehâl olur. Biz böyle bir ihtilal içinde bulunmuyoruz. Böyle bir ihtilal bizim dışımızda, bizimle münasebeti olmayanlar tarafından yapılacaktır. Biz demokratik rejim dedik, demokratik rejim kurulmuştur. Bu demokratik rejim istikametinden ayrılıp baskı rejimine dönüşürse tehlikeli olur. Bu yoldan devam ederseniz, sizi ben bile kurtaramam... İhtilal niçin yapılır? Eğer ihtilal vatandaş için başka çıkar yol yoktur kanaati zihinlere ve bütün müesseselere yerleşirse meşru bir hak olarak kullanılacaktır. Bundan içtinap kabil değildir."⁵²

⁵⁰ Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları, XI, C. 301, s. 28- 29 (Bundan sonra DPMGMZ olarak verilecektir)

⁵¹ DPMGMZ, XI, C. 301, s. 41

⁵² Mustafa Albayrak, Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti, Phoenix Yay., Ankara, 2004, s. 532

İsmet İnönü, konuşmasının devamında Tahkikat Komisyonu'nun bütün DP iktidarı boyunca demokrasi sürecini baltalayan ve muhalefetin örgütlenmesini önlemeye yönelik eylem planlarından bir yenisini olarak nitelendirmiştir.⁵³

Bu konuşmadan sonra İsmet İnönü, başbakanın da direktifi ile on iki oturum ceza alarak meclisten çıkarılmıştır.⁵⁴ Muhalefet partililer liderlerinin meclisten çıkarılmasından sonra bir süre görüşmeleri protesto etmeye çalışmış, ancak daha sonra onlar da topluca meclisi terk etmek zorunda kalmışlardır.⁵⁵ DP'lilerin oy birliği ile kabul ettikleri yasa, 19 Nisan 1960 tarih ve 10484 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.⁵⁶

Tahkikat Komisyonu'nun görev ve yetkileri oldukça kapsamlıydı. Komisyona her tür yayın yasağı ve gerekli gördüğünde soruşturma ile ilgili her türlü belgeye el koyabilme, her nevi siyasal faaliyeti durdurma yetkileri verilmiştir. Ayrıca komisyon görevini yürütürken komisyon üyelerine karşı çıkmak hapis cezası gerektirecekti.⁵⁷ Tahkikat Komisyonu'nun kurulmasından kısa bir süre sonra Ankara ve İstanbul'da halkın da destek verdiği öğrenci olayları başlamıştır. Ancak Demokrat Parti yönetimi, önlemekte zorlandığı bu olayların gerçek sorumlusu olarak Cumhuriyet Halk Partisi'ni göstermiştir. Nitekim olayları kontrol altına almak için mecliste uzun tartışmalar sonucu Örfî İdare'nin kurulmasına karar verilmiştir. Anayasa'ya göre savaş veya genel isyanlar karşısında çıkarılmasına izin verilen Örfî İdare Yasası kapsamında oldukça sert önlemler alınmış, bazı yerlerde göstericilerin üzerine ateş açılmasına kadar varan müdahaleler görülmüştür.⁵⁸

2. Demokrat Parti'nin Devletçilik Anlayışı

Bir ekonomi politikası veya sosyal devlet anlayışı anlamında devletçilik, Türkiye'nin çok partili döneme girmesinden sonra yerini önemli ölçüde liberal bir ortama bırakmaya başlamıştır. Bu noktaya gelmesinde Demokrat Parti'nin önemli bir payının olduğu açıktır. Bu dönemde devletin ekonomideki rolü önemli ölçüde değişmiştir. Her şeyden önce, DP devletçiliği, iktisadi hayatı yöneten "korumacı devlet" biçiminden iktisadi faaliyetlerin kurumsallaşmasında rol oynadığı halde bu kurumsallaşmanın

⁵³ Nusret Safa Coşkun, **Son Meclis ve 1950- 1960 Siyasi Olayları, Birinci Fasikül**, Yeni Savaş Matbaası, İstanbul, 1960, s. 12- 13

⁵⁴ Coşkun, **a.g.e.** Birinci Fasikül, s. 15

⁵⁵ Coşkun, **a. g. e.** İkinci Fasikül, s. 29

⁵⁶ **Resmi Gazete**, S. 10484, 19 Nisan 1960, s. 1178

⁵⁷ Albayrak, **a.g.e.** s. 533

⁵⁸ Coşkun, **a.g.e.** Beşinci Fasikül, s. 80

bağımsız olmasına özen gösteren “vasıta devleti” olarak dikkati çekmektedir.⁵⁹ Ancak 1950 - 1960 yılları arasında devlete yüklenen bu rol, karşılıklı bir çıkar sağlama anlamında “patronaj” ilişkileri de beraberinde getirmiştir. DP bu politika ile hem partiye geniş bir halk tabanı sağlamak hem de birtakım güç odaklarının desteğini sağlamayı ummuş olmalıdır.

Demokrat Parti'nin ekonomi - devlet ilişkisi partinin programındaki söylemleri ve uygulamaları karşılaştırılarak daha iyi anlaşılabilir. Birinci Menderes Hükümeti'nin (29 Mayıs 1950) parti programında devletçilik politikası ile ilgili 17. madde şöyledir:

“Devletçiliği iktisadi anlamda uzun zamandan beri devam eden boşluğu bir an evvel doldurmak, iş hacmini genişleterek yurttaşların geçim ve refah seviyesini yükseltmek için devletin, gerek doğrudan iktisadi faaliyetlere girişmesi gerekse nizamlama, teşvik ve yardım yolları ile hususi teşebbüs ve sermayenin umumi menfaate en uygun şekilde ve süratle gelişmesinde vazife alması manasında anlıyoruz.

Özel teşebbüs ve sermaye faaliyet ve tasarruflarının devlet tarafından nizamlanması, özel teşebbüs menfaatleri ile genel menfaatin te'lihi ve korunması zaruretinden ileri gelmektedir. Bizim devletçiliğimiz, iktisadi şartlarımızın ve ihtiyaçlarımızın çizdiği yoldur.” Aynı programın *Sanayi İşleri* başlığı altında 46. maddede şu ifadeler yer verilmiştir:

*“Devlet, iktisadi faaliyetleri düzenleme yolunu alacağı tedbirlerde, iktisadi hürriyeti ortadan kaldıran fiili inhisarları, milli emek ve sermayenin israfını, umumi menfaate ve içtimai adalete aykırı istismarları önlemek gibi maksatlarla hareket eder.”*⁶⁰

Bu maddeler incelendiğinde devletin iktisadi politika içindeki yerinin halkın çıkarlarını korumak, anlamsız tekelciliği ortadan kaldırmak ve ulusal kaynakların en verimli şekilde kullanılmasına yardım etmek olduğu vurgulanmaktadır. Ancak on yıllık Demokrat Parti Dönemi'nde bu garantilerin hemen hiçbirine uyulmadığı dönemin gelişmeleri incelendiğinde açık bir şekilde anlaşılmaktadır.

a) Yabancı Sermaye ve Petrol Sorunu

Demokrat Parti'nin yürütmeye çalıştığı liberal ekonomik politikanın bir gereği olarak yabancı sermayenin ülkeye yatırım yapmasını sağlamak, temel amaçlardan biri olarak düşünülmüştür. Ne var ki iktidarının ilk dört yılını

⁵⁹ İlkay Sunay, “Demokrat Parti ve Popülizm”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 8, Ankara, s. 2082

⁶⁰ Tunaya, **a.g.e.** s. 664

geride bırakmasına rağmen bu yönde ciddi bir gelişmenin gerçekleşmediği ortadaydı. Oysa iktidar partisi, 1 Mart 1950 yılında Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik adında bir yasa çıkarmış, bundan istediği sonucu alamayınca da yabancı sermayenin ülkeye girişini kolaylaştırmak için “*serbest bölgeler*” kurulmasını öngören bir yasal düzenleme yolunu tutmuştu. Fakat bu da yeterli sermaye ve yatırım girişini sağlamayınca yeni bir değişikliğe gidilmiştir. 1951 tarihli bu tasarıda: “...o zamana kadar yabancı sermayeye kapalı tutulan bütün alanların serbest bırakılması ve yabancı yatırımcıların Türk vatandaşlarına tanınan bütün kolaylıklardan eşit olarak yararlanması öngörülmüştür. Bu yasa ile dışarıya çıkartılabilecek kar oranındaki % 10 sınırlandırılması da kaldırılmıştır.”⁶¹ Ayrıca belli koşullara uyularak anapara da geriye götürülebilecekti. Tasarıda, özellikle dışarıya çıkartılacak % 10 kar payı eleştirilere neden olmuştur. Köylü Partisi’nden Cezmi Türk, bunun metinden çıkartılmasını, DP’li Ahmet Hamdi Başar da oranın % 7’ye indirilmesini istemiştir.⁶²

Hükümetin bu yasa tasarısını 28 Ocak 1954 yılında meclisten geçirmesi hiç de zor olmadı. Yasa muhalefetin 35 olumsuz oyuna karşın, DP çoğunluğunun 248 oyu ile kabul edilerek 6224 numara ile yasalaşmıştır.⁶³ İktidarın yaklaşık 180 milletvekilinin oylamaya katılmaması dikkat çekicidir. Ancak yasa, hem kamuoyunda hem de basında çok sert eleştirileri de beraberinde getirmiştir. Nihat Erim bu yasayı *Ulus* gazetesindeki yazısında, “Kendi devletini, kendi petrolerini işletmekten fiilen alıkoyup yabancı devletlere bu yolu açık tutan başka bir medeni memleket daha var mıdır?” sorusunu sorarak eleştirmiştir.⁶⁴ Ancak iktidar partisi bu konuda eleştiri kaldıracak durumda gözüküyordu. Bizzat Başbakan bu tür eleştirilere kendine özgü bir üslupla cevap vermekte gecikmemiş ve şöyle demiştir: “...*Ortada bir petrol rezaleti değil, bu mesele etrafında çıkartılan neşriyat rezaleti vardır.*” (Başbakan bu sözleri Hüseyin Cahit Yalçın’ın tasarıya ilişkin “Petrol Rezaleti” başlıklı yazısına tepki olarak söylemişti.)

Ülke petrollerinin şartsız bir şekilde yabancı yatırımcıların tasarrufuna bırakılması, bu konuda muhalefet partileri ve ülke aydınlarının dikkate alınmaması, Atatürk’ün bağımsızlığın temeli olarak kabul ettiği “milli ekonomi ve ekonomik bağımsızlık” ilkesine tümüyle aykırı olmuştur.⁶⁵ Ancak DP’nin ekonomi politikasında bu tür bir kaygıya yer verilmemiştir.

⁶¹ Tunaya, a.g.e. s. 333

⁶² Şerafettin Turan, *Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye (1950- 1960)*, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999, s. 153

⁶³ **TBMM Kanunlar Dergisi**, C. 36, 18 Ocak 1954, s. 88 - 91

⁶⁴ *Yeni Ulus*, Şubat, 1954

⁶⁵ Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılâp ve Kadro*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968, s. 187

Bu konuda tek başına hareket etmeyi tercih eden iktidar partisi, Metin Toker'in bildirdiğine göre, tasarımı inceleyen komisyona muhalefetten üye alma gereği bile duymamıştır.⁶⁶

Özellikle eleştirilen bir diğer nokta da Türkiye petrollerinden devlete bırakılan payın yalnızca % 12,5 olmasıydı. Bu durum muhalefet tarafından sömürgeci devletlerin işlettikleri petrol gelirlerinden yerel hükümetlere bıraktıkları % 10 oranındaki sadakaya benzetilmişti. Bu konuda iktidar partisinin sıklıkla başvurduğu savunma stratejisi ise Türkiye'nin bu tür bir projede yabancı sermayeye duyduğu ihtiyacın kaçınılmaz olmasıydı. Ancak hem ülke savunması hem de milli ekonomi açısından ciddi öneme sahip bir konuda devletin neredeyse bu işletmeciliğin dışında tutulması kaygı uyandıran öğelerin başında geliyordu. 7 Mart 1954 tarihinde son değişiklikleri ile yasa yürürlüğe girmiştir. İlk aşamada biri yeni kurulan *Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı* olmak üzere dört yabancı şirketle anlaşmaya varılmıştır. Yapılan sözleşmelere göre, bu firmalara tekel niteliğinde altı yıl süreyle petrol arama ve üretim elde etme hakkı verilmiştir.⁶⁷ Benzer bir durum tarım alanında da görülmektedir. Yabancı yatırımcılara tarımsal alanda da tam bir serbestlik verilmiştir. Petrol işletmecisi olmayan Türk toplumunun yüzde sekseninden fazlası kesinlikle köylüydü ve bırakın yabancı yatırımcı ile rekabet etmeyi kendi başına faaliyetleri bile hala çağ dışıydı. Kısacası, hükümetin bu yöndeki ekonomi politikası yanlıştı ve amacı gerçek bir ekonomik kalkınma isteğinden çok politik gibiydi. Ahmet İnel'in ifadesiyle: “...*Alınan iktisadi karar ve uygulamalarda siyasal kaygılar ön plana çıkmıştı. Örneğin fabrikaların yeri tespit edilirken denizden uzak olup olmamaları veya bu bağlamda üretim sürecinde uygun bir konumda olmaları artık önemli değildir. Önemli olan, seçmeni bir şekilde memnun etmektir. Bu doğrultuda dönemin siyasal sloganı: Her köye bir fabrikaydı.*”⁶⁸ İktidarın bu politikaları, her şeyden önce, ekonomi gibi hayati bir alanda bir tür ciddiyetsizliğin ifadesiydi.

b) Barker Raporu, Lifting'in Kovulması

İktidar Partisi, ülkenin en önemli ve stratejik kaynaklarının yabancı yatırımcıların kontrolüne bırakmakta tereddüt göstermezken ülke yararına olması muhtemel fırsatları ise, aynı pervasızlıkla geri çevirmekte bir sakınca görmemiştir. Bu tür uygulamalara ilginç bir örnek, 1950 sonrasındaki gelişmelerin yönünü ve niteliğini belirlemede etkili olan Barker Raporu'dur.

Rapor, Türkiye'nin 1 Şubat 1947'de üye olduğu IBRD (International Bank for Reconstruction and Development / Uluslararası İmar ve Kalkınma

⁶⁶ Toker, *DP'nin Altın Yılları*, s.266

⁶⁷ Toker, *a.g.e.* s. 156

⁶⁸ İnel, *a.g.e.* s. 425

Bankası) veya kısa adı ile Dünya Bankası tarafından hazırlanmıştır. Raporu hazırlayan heyetin başkanı J. M. Barker'ın raporun sunuşunda belirttiği üzere; rapor, heyetin 1950 yılında Türkiye'de yapmış olduğu mahalli etütlere dayanmaktadır.⁶⁹ Dünya Bankası heyeti, 1950 seçimlerinden önce CHP hükümeti tarafından davet edilmiştir. Seçimlerden sonra iktidara gelen Menderes Hükümeti daveti yenilemiştir.⁷⁰

Raporda, heyetin amacının daha çok Türkiye'nin ekonomik gelişmesi için genel bir ana plan çizerek buna hizmet edecek işlere dair tekliflerde bulunmak olduğu ifade edilmiştir. Raporun geneline bakıldığında ilk hamlede büyük endüstrinin değil; ihracat maddelerinin işletilmesi, çoğaltılması ve yarı mamul bir hale konulması suretiyle ülkeye döviz getirecek maddelerin ve bilhassa hayvancılık davasının üzerinde durulmuştur. A. E. Yalman anılarında Adnan Menderes'in bunu yadırgadığını ve rapor hakkında şu ifadeleri kullandığını yazmaktadır: "...Bizi geri bir memleket halinde tutmak, kendilerine rakip bir endüstri diyarı haline gelmemizi geciktirmek istiyorlar." Yalman'a göre, Başbakan raporu hasıraltı ederek Barker ve arkadaşlarına yüz vermemiştir.⁷¹

Barker Raporu, hem iktidar partisi hem de Türkiye ekonomisi üzerinde önemli saptamalar ve öngörüler içermesine rağmen hükümetin bu konuya gereken ilgiyi göstermemesi, ülkenin ekonomik geleceğini temelden etkileyecek kararların alınmasında hükümetin rasyonel davranmaktan çok politik davrandığı kanısını güçlendirmektedir.

Yalman'a göre iktidar partisinin bir diğer hatası, Dünya Bankası tarafından danışman ve yardımcı olarak hükümetin ayağına kadar gönderilen Hollandalı Maliyeci "Lifting" in yine hükümet tarafından kapı dışarı edilmesi olmuştur. Hollanda'nın çökmüş maliyesini düze çıkaran Lifting; müşavir sıfatıyla Türkiye'ye gelince kendisine Başbakanlıkta bir oda ayrılacağını, uzmanlığından ve tecrübelerinden yararlanılacağını sanmıştır. Bunun yerine Menderes, Hollandalıya Merkez Bankası'nda bir oda verilmesini emretmiş ve Lifting'in tecrübelerinden yararlanma yoluna gitmemiştir.⁷²

⁶⁹ Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil Ve Tavsiyeler. Milletlerarası İmar ve Kalkınma Bankasının Türkiye Hükümet ile Biliştirak Finanse Ettiği Heyetin Raporu, Akın Matbaası, Ankara, 1951, s.13.

⁷⁰ Yalçın Küçük, "Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine", ODTÜ Gelişme Dergisi, 1981 Özel Sayısı, V. 8, Ankara, s. 85.

⁷¹ Ahmet Emin Yalman, Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922- 1971), C. II, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş yay. İstanbul, 1997, s. 1539

⁷² Yalman, a.g.e. s. 1539- 1540

c) Demokrat Parti'nin Ekonomi Politikasının Sonuçları

Demokratların iktidara gelişleri ile 1954 yılına kadar ülke genelinde bir ekonomik canlılığın yaşandığı şüphesizdir. Özellikle tarım, hayvancılık ve tarıma dayalı endüstri kollarında ciddi gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak tüm bu olumlu gelişmeler sağlam bir ekonomik altyapıdan çok popülist bir ekonomik anlayışa dayandığından kısa sürede hayal kırıklıklarına neden olmuştur. Fiyatlarda ciddi artışlar görülmeye başlanmış, kimi tüketim mallarında inanılmaz yokluklar baş göstermiştir. Öyle ki çoğu yerde karşılaşılan manzaralar İkinci Dünya Savaşı yıllarını aratacak boyuttaydı. İktidar partisi, kötü ekonomik gidişat karşısında planlı bir önlem paketi hazırlamak yerine, çeşitli yerlerden gelen eleştirilere karşı uygulanan ekonomik politikanın faydalarını sıralamakla yetinmiştir. 1955 yılının son aylarında hayat pahalılığı, vurgunculuk (ihtikâr), karaborsa önemli ölçüde sorun olmaya başlamıştır. Hükümet dördüncü dönemine başlarken programında bu gerçeği kabul etmiş ve en kısa zamanda kapsamlı önlemlerin alınacağı belirtmiştir.⁷³

Birleşmiş Milletler örgütünün yayımladığı istatistiklere göre 1958 yazında Türkiye hayat pahalılığı yönünden dünyada Brezilya'dan sonra ikinci sırada yer almıştır. Bu durum karşısında hükümet, yeni önlemler almak adına 4 Ağustos Kararları'nı çıkarmıştır. Bu kararlardan biri Batı'dan ve uluslararası kurumlardan kredi alabilmek için devalüasyona gitmek olmuştur. Buna göre 1 ABD doları 2.80 liradan 9 liraya çıkarılmıştır.⁷⁴

İktidar partisi önlem için aldığı bu kararlarla hem Lozan Antlaşması'nda hem de sonraki dönemlerde çeşitli zorluklarla kazanılmış olan ekonomik bağımsızlık ve milli ekonomi politikasını da terk etmiştir. Başka bir ifadeyle, ekonomide dış dünyaya bağımlı olunacağı adeta karara bağlanmıştır.

Bir diğer önemli sorun da dış ticaretle ilgiliydi. Dış ticaret açıkları DP Dönemi'nin başından sonuna kadar sürekli artarak devam etmiştir. Dış açıklar, bir süre dış krediler ve bağışlarla kapatılmaya çalışılmış, ancak 1954'te ithal edilen bazı malların kredi bedeli transfer edilememiştir. Böylece Türkiye iktisadi literatürüne "*Gecikmiş Borçlar*" kavramı yerleşmiştir. 1951–1960 yılları arasında Türkiye bu kanaldan dışarıya 584 milyon dolar borçlanmıştır. Bu borçların ödenememesi üzerine OECD tarafından kurulan "*Şirketler Birliği*" çalışmaları sonucu 1958'de konsolide edilerek taksidde bağlanmıştır.⁷⁵

⁷³ Akis Dergisi, C. 5, S. 58, Ankara, 1955, s. 13

⁷⁴ Akis, a.g.e. s. 158- 159

⁷⁵ Hüseyin Şahin, *Türkiye Ekonomisi*, Ezgi Kitapevi Yayınları, Bursa, 2006, s. 121

Neticede on yıllık bir süreçte uygulanan liberal kapitalist ekonomi modeli başarılı değildi. Bunun temel nedeni Demokrat Parti'nin bu uygulamayı kendi siyasi çıkarları için gerekli yapısal düzenlemelere gitmeden, tepeden inmece bir anlayışla yapmaya çalışmasıydı.

DP Dönemi'nde uygulanan ekonomik politika bir dönem halka geçici bir refah ortamı sağlamışsa da sonuç olarak ülkede büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin ağırlığını artırmıştır. Cem Eroğul'a göre, DP bu iki güç odağının temsilciliğini yapmıştır.⁷⁶ DP döneminde tarımsal alanda yaşanan kapitalistleşme uzun bir tarihi geçmişe sahip olan "ağa-ırgat" ilişkisini ortadan kaldırmamış sadece bu kişilerin kılık değiştirmesi sonucunu doğurmuştur.

3. Demokrat Parti'nin Laiklik Anlayışı

Atatürk Dönemi'nde uygulanan laiklik anlayışından ilk dönüşler Milli Şef Dönemi'nde başlamıştır. 1947'de yapılan Halk Partisi'nin 7. Kurultayı'nda partinin laiklik anlayışı eleştirilmiş ve neticede 1925 yılında kapatılan türbelerin açılması dahil olmak üzere pek çok düzenlemeye gidilmiştir.⁷⁷ CHP'nin 1947'de alelacele bu tür düzenlemelere gitmesinin gerçek nedeni neydi, gerçekten bu düzenlemeler gerekli miydi, yoksa DP'nin yükselişine karşı bazı çevrelerin takdirini mi kazanmaktı?

Laiklik, Demokrat Parti tarafından temelde hiçbir şekilde yadsınmamıştır. Kaldı ki Demokratların parti programlarında da yerini almıştır. Demokrat Parti programının 14. maddesinde laiklik şöyle tanımlanmıştır:

"Partimiz, laikliği devletin siyasette, dinde hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde etkili olmaması manasında anlar ve laikliğin din aleyhtarlığı şeklindeki yanlış yorumunu reddeder. Din hürriyetini diğer hürriyetler gibi insanlığın mukaddes haklarından tanır.

Gerek dini tedrisat meselesi ve gerekse din adamlarını yetiştirecek müesseseler kurulması hususunda uzmanlar tarafından esaslı bir program hazırlanması zaruridir. Üniversite içinde yer alacak İlahiyat Fakültesi ve ilmi mahiyette benzeri müesseseler, Milli Eğitim Bakanlığının bu kabil müesseseleri muhtar olmalıdırlar.

⁷⁶ Cem Eroğul, **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitapevi, Ankara, 1990, s. 169

⁷⁷ Hakan Uzun, "İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı," **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII - 25, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, (2012 - Güz), s. 130; Binnaz Toprak, "Dinci Sağ", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992, s. 248

*Dinin siyaset aleti olarak kullanılmasına, yurttaşlar arasında sevgi ve dayanışmayı bozacak şekilde propaganda vasıtası yapılmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete geçirmesine müsamaha olunmamalıdır.*⁷⁸

Parti programında yer alan yukarıdaki tanımlamalarda laiklik anlayışının geniş bir tanımı yapılmıştır. Ancak 1950 - 1960 yılları arasında bu tanımlamanın nasıl bir pratiğe dönüştürüldüğü daha önemlidir. Aşağıda bu konu ile ilgili olarak bazı tespitler yapmaya çalıştık.

a) Ezanın Tekrar Arapça Okutulması

Hutbelerin, namaz surelerinin Türkçe okunması gerektiğini öne süren ilk Türk aydını Ali Suavi olmuştur. Atatürk de 1 Mart 1922'de TBMM toplantısını açarken şöyle konuşmuştu: *“Minberden halkın anlayacağı bir dille ruha ve beyne seslenmekle Müslüman kişinin bedeni canlanır, beyni arılaşır, imanı kuvvetlenir.”*⁷⁹

Atatürk yüzyıllardır Türklerin inandıkları dinin kutsal metinlerini tam olarak anlamadıklarına vurgu yapmış ve bu durumu şöyle eleştirmiştir: *“...Türkler dinlerinin ne olduğunu bilmiyorlar. Bunun için Kur'an Türkçe olmalıdır. Türk Kur'an'ın arkasından koşuyor fakat onun ne dediğini anlamıyor. Benim maksadım arkasından koştuğu kitapta ne olduğunu Türk anlasın.”*⁸⁰

Ezan 1933 yılında uzman bir kurul tarafından Türkçeye çevrilmiştir.⁸¹ Ezanın Türkçeleştirilmesi Atatürk'ün ölümünden sonra, özellikle çok partili hayata geçişle birlikte, Demokrat Parti tarafından siyasi bir propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Nitekim Toker'in bildirdiğine göre, muhalefet yıllarında “Arapça Ezan” Demokrat Parti'nin en fazla halka duyurduğu konuların başında gelmiştir.⁸²

İktidara geldikten sonra Demokrat Parti hükümet programının parti meclis grubunda görüşülmesi sırasında, Arapça ezan yasağının kaldırılması konusu, bazı milletvekilleri tarafından gündeme getirilmiş ve daha sonraki günlerde hükümet, bu konuda bir bildirge kabul etmişti. Konu, 5 Haziran 1950 tarihinde DP yanlısı basın tarafından yeniden gündeme getirilmişti.

⁷⁸ Tunaya, a.g.e. s. 663 - 664

⁷⁹ Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi (3. kitap, II. Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1996, s. 51- 52

⁸⁰ Turan, a.g.e. s. 53

⁸¹ Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşa Yılları, DP'nin Altın yılları (1950- 1954)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1991, s. 46, / Turan a.g.e. s. 53

⁸² Toker, a.g.e. s. 47

Başbakan Menderes de bir gazeteye verdiği demeçte: “Atatürk devrimlere başlarken gerici düşüncelerle mücadele etmek gereği duymuştu. Artık bugün o günlerin koşulları geçerli değildir. Ve ayrıca dikkat edilirse vatandaşlar cami içinde dualarını Arapça okumaktadırlar.” Menderes, mevcut durumun laiklik prensibine de aykırı olduğunu belirttikten sonra, “Tekrar edelim ki irticaa, gericiğe karşı mücadeleyi ancak prensiplere sıkı sıkıya bağlı kalmakla mümkün görüyoruz. Bu izahın milletimize “mal olmuş inkılâplarımızın” tamamıyla korunacağı manasını taşıdığını da ayrıca tafsile lüzum görmemekteyim”⁸³ demiştir. Sonuçta Arapça ezan konusu, Başbakan Menderes’in 9 Haziran’da gizli oy ile DP meclis grubunda Parti Genel Başkanlığı’na seçilmesinden sonra 13 Haziran’da yapılan grup toplantısında yeniden gündeme getirilmiştir. Başbakan, bu toplantıda Arapça ezan okunmasını yasaklayan yasanın “bugün için faydasız” ve “laikliğe de aykırı (münafi)” bulunduğunu açıkladıktan sonra, bu konunun grupta çözümlenmesini istemiştir.⁸⁴

Sonuç olarak hükümetin sunduğu tasarı, yapılan oylama sonucunda oylamaya katılan DP ve CHP milletvekillerinin “oy birliği” ile kabul edilmiştir. Oylamaya CHP Genel Başkanı İsmet İnönü’nün yanı sıra, aynı partiden Cemal Reşit Eyüboğlu, Cevdet Kerim İncedayı, Yusuf Ziya Ortaç, Hasan Reşit Tankut katılmamışlardır. Ancak geri kalan Halk Partililer olumlu oy kullanmışlardır.⁸⁵ Böylelikle Türk Ceza Yasası’nın 526. maddesi 5665 sayılı yasa ile değiştirilmiştir. Bu değişiklikle Arapça ezan ve kamet okuma yasağı kaldırılmıştır.⁸⁶ Fakat bu yasa bilinenin aksine Türkçe ezan okunmasını yasaklamamış, bu konuda bir serbestlik getirilmiştir. Ancak yasanın kabul ediliş tarihinden günümüze kadar Türkçe ezan okunmamıştır.

b) Demokrat Parti Dönemi’nde Laiklik Karşıtı Söylem ve Pratikler

Başbakan Andan Menderes bir konuşmasında laiklik ile ilgili düşüncelerini şöyle açıklamıştır: “...irticai tahrike asla müsaade etmemekle beraber din ve vicdan hürriyetlerinin icaplarına riayet edeceğiz. Hakiki laikliğin manasını biz böyle anlamaktayız.”⁸⁷ Gerek Menderes’in çeşitli konuşmalarında ve gerekse DP’nin parti programlarında yapılan laiklik tanımlamaları ile partinin pratikteki uygulamaları ciddi ölçüde çelişki içinde olmuştur.

⁸³ Zafer, 7 Haziran 1950

⁸⁴ DPMGMZ, IX, C. 2, 13 Haziran 1950

⁸⁵ Albayrak, a.g.e. 196 - 197

⁸⁶ TBMM Kanunlar Dergisi, C. 33, Kanun No:5665, 16 Haziran 1950.

⁸⁷ Faruk Sükan, Başbakan Adnan Menderes’in Meclis Konuşmaları, Ankara, 1991, s. 13

Bu dönemde takip edilen laiklik karşıtı söylemler ve bu yöndeki politikalar, kısa süre içinde rejim karşıtı hareketlerin artması sonucunu doğurmuştur. Bu tür politikaların sonuçları Atatürk'ün büstlerine saldırılar şeklinde başlamış, eğitim sisteminde çağdışı yaklaşımların benimsenmesi, din siyaset ilişkisinin artması şeklinde devam etmiştir. Ayrıca laik toplum ve devlet düzeni ile ilgili yapıcı olmaktan çok, politik bir dilin kullanılması toplumsal kutuplaşmanın da yaşanmasını tetiklemiştir.

Atatürk büstlerine karşı ilk fiili saldırı Kırşehir'de yaşanmış ve kentteki Atatürk heykeli parçalanmıştır. Çok geçmeden Ankara ordu evi karşısındaki Atatürk anıtı da Ticani tarikatı mensubu bir kişinin saldırısına uğramıştır. 4 Mayıs 1950 tarihinden başlayarak bir yıl içinde benzeri saldırıların sayısı dokuzu bulmuştur. Bunun üzerine Ankara'da "Atatürk Devrimleri'ne Bağlılık" mitingi düzenlenmiştir.⁸⁸ Bu süreçte Demokrat Partili bir hatibin; "asıl Atatürk'e bağlılık gösterenlerin tel'inin lazım geldiği" yönündeki sözleri basına yansımış ve Konya'da halk arasında bir kutuplaşmaya ve bazı olaylara neden olmuştur.⁸⁹

1951 yılının Mart ayında Ankara Üniversitesi Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi'nde "Ahlak Terbiyesi Kongresi" adlı tuhaf bir kongre toplanmıştır. Bu kongrede uzun tartışmalara neden olan konulardan biri, din eğitiminin yalnız ilköğretimi değil, ortaöğretimi de kapsamaması ve devlet okullarında zorunlu olarak verilmesi idi. Nitekim ateşli tartışmalar sonrasında bu madde kabul edilmiştir. Kongreye katılan bazı delegeler, kız ve erkek öğrencilerin farklı okullarda okumasını savunurken, bir delege de "*kafes arkası ve çarşaf altı ahlakını*" savunmuştur.⁹⁰ Bunun dışında, Hüsamettin Akmumcu adlı katılımcının "bazı bayan öğretmenlerin hal ve hareketleri ve giyinişleri ile züppelelik timsali olduklarının ve bu halleri ile öğrenciler üzerinde olumsuz bir etki yarattıkları" değerlendirmesi de kongrenin amacı hakkında ipucu vermektedir. Yine ilerleyen günlerde, katılımcıların önemli bir kısmı "üniversitelerin muhtariyet hakkının kaldırılması" gerektiği konusu üzerinde durmuşlardır. Gerekçe olarak, üniversitelerin zararlı ideolojilerin aşılmasını için uygun yerler olduğu savı ileri sürülüyordu. Hararetli tartışmalardan sonra söz alan Milli Eğitim Bakanlığı Özel Kalem Müdürü Cavit Okurer'in Üniversitelerin muhtariyet haklarının ellerinden alınmasının fikir özgürlüğüne zarar vermeyeceğini, bu kurumların "milli ahlak anlayışı" ile yeniden düzenlenmesi gerektiğini⁹¹ belirtmesi, DP bürokratlarının laik ve bilimsel eğitimden ne anladığı noktasında fikir vericidir.

⁸⁸ Turan, **İnönü ve Yaşamı**, s. 325

⁸⁹ **Ulus**, 18 Mart 1951

⁹⁰ **Ulus**, 27 Nisan 1951

⁹¹ **Ulus**, 28 Nisan 1951

DP Dönemi'nde rejim karşıtı yayım yapan bazı yayım organlarının bizzat devlet desteğinin aldığı anlaşılmaktadır. 1943 - 1978 yılları arasında yayımlanan Büyük Doğu Dergisi'nin devletten destek aldığı, bizzat derginin yazarlarından Necip Fazıl Kısakürek tarafından aktarılmaktadır. Necip Fazıl, A. Menderes'in Demokrat Parti İzmir İl Kongresi'nde şunları söylediğini yazmaktadır: “ ...şimdiye kadar baskı altında bulunan dinimizi baskından kurtardık. İnkılâp softalarının yaygaralarına ehemmiyet vermeyerek ezanı Arapçalaştırdık. Mekteplerde din derslerini kabul ettirdik. Radyoda Kur'an okuttuk. Türkiye bir Müslüman devlettir ve Müslüman kalacaktır. Müslümanlığın bütün icapları yerine getirilecektir.” Necip Fazıl, bu konuşmayı aktardıktan sonra Türkiye başbakanının kullandığı bu üslubu ve kelimeleri “hiroşimayı göklere uçuran atom bombası” ifadesini kullanarak nitelendirmiştir. Yazar ayrıca, mukaddes davaya ilk defa bir istinat noktası vadeden bir Başbakan olarak A. Menderes'i kucaklamaya ve tarafından itilmedikçe onu bırakmaya niyetlerinin olmadığını da aktarmaktadır.⁹²

Türkiye Başbakanı'nın yukarıda verilen sözlerine bakıldığında, Demokrat Parti iktidarına kadar ki hükümetlerin İslam'a saldırdığı iddia edilmekte ve birtakım icraatlar yapılarak buna son verildiği ve bu konuda başka girişimlerin de söz konusu olacağı vurgulanmaktadır. Başbakan “İnkılâp Softaları” deyimini kullanarak, Atatürk devrimi ve savunucularının karşı koymalarını dikkate almayacaklarını açıkça beyan etmiştir.

DP'lilerin politik söylemlerini mütemadiyen kendilerinden önceki iktidar dönemini pervasızca karalayan ve yer yer aşırıya kaçan ithamlarla sürdürmeleri, gerek rejim ve gerekse toplumsal barışı tehdit eder bir hal almıştır. Örneğin, Gaziantep'te yapılan bir Demokrat Parti toplantısında kürsüye çıkan bir konuşmacı: “...CHP'nin camileri ahıra dönüştürdüğünü, halkın namazına niyazına engel olduğu, Müslümanlara cehennem azabı çektirildiğini” belirtmiştir. Dönemin gazetecilerinden Nadir Nadi, Cumhurbaşkanı Bayar'a bu tür devrim karşıtı konuşmalara karşı neden bir önlem alınmadığını sorduğunda, C. Bayar şu cevabı vermiştir: “...bırakın içlerini döksünler, bu aşırılıkları zamanla yatıştır.”⁹³ Bu ilginç diyalog da iktidar partisinin - N. Nadi'nin deyimleriyle - oy avcılığı için karşı devrimi neredeyse hoş gördüğünü gösteriyordu. Ancak Cumhurbaşkanı'nın beklentisinin aksine 27 Mayıs müdahalesinden bir yıl önce bile Türkiye'de benzer manzaraların artarak devam ettiği anlaşılmaktadır. Örneğin, devlet radyosu dini propaganda için programlanmışçasına yayım yapıyor, yer yer lokantalar ramazan ayında zorla kapatılıyor, sokakta bir şey çiğnemek veya

⁹² N. Fazıl Kısakürek, **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2002, s. 216

⁹³ Nadi, a.g.e. s. 24 - 25

yemek ciddi bir tehlike teşkil ediyordu. Bazı vaizler, kadınların ipek çorap giymelerini, baş açık gezmelerini kâfirlik ilan ediyordu.

DP'nin iktidarı sürecinde özellikle Saidi Nursi'nin liderliğindeki Nur Cemaati ile yoğun bir ilişki içinde olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki Said Nursi 1957 seçimleri öncesinde ülkeyi karış karış dolaşıp DP lehine propaganda yapıyordu. Nitekim doğu illeri valilerine gönderdiği bir bildirimde Said Nursi şu noktalara dikkati çekmiştir: “...şark muntıkasında komünistliği 60 bin Nursi'nin sayesinde önlemekteyim. 30 seneden beri siyasetle iştigal etmedim. Bu 60 bin talebenin içinde bir iki ahlaksız da olabilir. Bunları kitlemize mal etmek doğru değildir. Bu yüzden muntikanızda Risale-i Nurlar toplatılmamalıdır. Nasıl ki Arapça ezan okutturduk ve bu sayede Müslümanları DP cephesinde topladığımız malumunuzdur. Şimdi de dağıttığımız bu Risale-i Nurlarla komünizmle ve masonlukla savaşaacağız. Müslüman demokratların göstereceği yardıma inanıyorum. Bundan ötürü birkaç defa Ankara'ya gittim. Müslüman vekillerle görüştim. Bilhassa Sayın Adnan Bey ve Tevfik İleri ve Sayın Namık Gedik'ten bu neticeyi tayin ettim”.⁹⁴

Adnan Menderes, 1957 seçimlerinden önce seçim sonuçlarını garanti altına almanın en doğru yolunun dini kullanmak olduğunu düşünmüştür. Seçimlerden bir hafta kadar önce Adana'da yaptığı bir konuşmada “İstanbul'u ikinci bir Mekke, Eyüp Sultan'ı da ikinci bir Kâbe yapma teminatını verecek kadar ileri gitmiştir.”⁹⁵

Devrim karşıtı bu tür eylemleri izleyen Fransız Büyükelçisi J. T. Saint Hardouin, hükümetine gönderdiği raporda: “...Demokrat yöneticiler genelde laik sayılırlar da, gelenekçi olan seçmenlere verdikleri ödümler dışında, camilerin bakım ve din görevlileri için oldukça geniş kredi olanakları yaratmışlar ve söz konusu gelişmelere katkıda bulunmuşlardır. Bu ödümler fanatiklerin aşırı hareketlerine yol açmıştır”⁹⁶ diye yazmıştır.

Türk yakın tarihi ile ilgili çalışmaları ile tanınan E. J. Zürcher, konuya ilişkin olarak Demokratların bir dereceye kadar dini siyasal amaçla kullandıklarının doğru olduğunu ama cumhuriyetin laik niteliğini giderek zayıflatmış olduklarının kabul edilemez olduğunu⁹⁷ belirtmektedir. Yazar, öne sürdüğü görüşü desteklemek için Kemalist dönemde din üzerinde bir

⁹⁴ Metin Toker, **Demokrasiden Darbe'ye 1957- 1960**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 80 - 81 - 284

⁹⁵ Toker, **a.g.e.** s. 220

⁹⁶ Turan, **İnönü ve Yaşamı**, s. 325

⁹⁷ Erik Jan Zürcher, **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 2005, s. 338

baskının yapıldığını vurgulamıştır.⁹⁸ Bu yorum öncelikle Türkiye'nin tarihsel, kültürel ve siyasi gelenekleri dikkate alınmadan yapılmıştır. Zira laiklik ilkesi, Atatürk tarafından Türk toplumunun tarihsel ve kültürel şartları düşünülerek yeniden yorumlanmış ve öyle kabul edilmiştir.

Yukarıda Demokrat Parti'nin laik toplum düzenini birçok yönü ile yıpratmak belli başlı bazı uygulamalarına yer vermeye çalıştı. Demokratlar parti programlarında resmi olarak laik devlet yapısına açıktan cephe almamışlardır. Fakat diğer taraftan, yukarıda da değinildiği gibi, oylarını aldıkları kesimlere yaranma veya bir sonraki seçimlerde belli kesimlerin sadakatini garanti altına almak için uygulamaya koydukları politikalarla, yaklaşık otuz yıldır kurulmaya çalışılan laik devlet düzenini tehdit etmişlerdir. Türk Devrimi'nin bu kritik noktasında uygulamaya konulan yanlış politikalar ve verilen tavizler, yukarıda öne sürdüğümüz tehlikenin hafife alınmaması gerektiğinin göstergesi sayılmalıdır. Tüm bunlar göz önüne alındığında, 1950- 1960 iktidarının laiklik ilkesini önemli ölçüde sulandırdığını söylemek mümkün gözükmemektedir.

SONUÇ

1950 yılında eşit ve özgür bir seçim ortamında iktidarı devralan DP, bu dönemde “*millet iradesi*” terimini hemen her anti demokratik uygulama için bir kalkan olarak kullanmış ve bu kavramın da anlamında hatırı sayılır deformasyonlara neden olmuştur. DP *millet iradesi* terimini “talihsiz bir şekilde” çoğunluk bizi destekliyorsa “bizim dediğimiz olur” şeklinde ilkel bir şekilde anlamıştır. Yine iktidar partisi “*muhalefet*” terimi ve uygulamasını da bu dönemde bir üst aşamaya taşıyamamış, taşıyamamakla da kalmayıp bu terimi “*düşmanlık*” anlamında kullanmaya devam etmiştir. Bu yönü ile Demokrat Parti'de Milli Şef Dönemi'ne öykünme ve bir tür intikam alma duygusunun izleri hissedilmektedir. Bu noktada da ülke çıkarları, toplumun yaşam standartları, hem iktidar partisi tarafından ve hem de muhalefet tarafından kişisel husumetlere veya parti çıkarlarına kurban verilmiştir. Yapıcı olmak yerine karalama ve yıkıcılık tercih edilmiştir.

1950'den sonra erken dönem cumhuriyet Türkiye'sinde takip edilen “devletçi ekonomi” yerine “liberal” bir ekonomik programa geçilmiştir. Liberal ekonomik politika DP'nin ilk yıllarında - Amerikan yardımlarının da etkisiyle- gözle görülür gelişmeler sağladı. Ancak bu uzun sürmedi. 1954'ten sonra ülkenin genel olarak ekonomik bir çıkmaza girdiği gözlenmektedir. Bu durum, Menderes hükümetinin neredeyse hiçbir sınırlamaya tabi olmayan serbest rekabet ortamının mucizevî bir kalkınma sağlayacağı yönündeki

⁹⁸ Zürcher, a.g.e. s. 338

sarsılmaz inancıyla da ilgiliydi. Bu dönem ekonomi bakanlarının ekonomide bir plan ve program ilkesine gerek duymamaları, hatta bunu küçümsemeleri daha en başında bir hataydı. Aradan fazla zaman geçmeden bu ekonomik anlayışın, ülkenin genel çıkarlarından çok bazı küçük grupların (Örneğin toprak ağaları) işine geldiği anlaşılmıştır. 1955'te iktidar partisi tekrar ekonomik özgürlüğü kısıtlayan önlemler almaya başlamıştır. Bir diğer ifade ile liberal söylemleri ile öne çıkan hükümet, iktidarının ilk yıllarında sert bir şekilde eleştirdiği Milli Şef Dönemi'nde Türkiye Cumhuriyeti'ndeki en müdahaleci yasalardan biri olan "Milli Korunma Kanunu"na dönüş yapmak zorunda kalmıştır. Bu uygulama bazı sanayicilerin ve geniş toprak sahiplerinin DP'den desteklerini çekmesi sonucunu doğurmaya başlamıştır. Nitekim hükümet, 1958 yılından itibaren Amerikalı bazı finans çevrelerinin desteğiyle tekrar liberal ekonomik politikaya dönüş yaptı. Sürekli zikzak çizen bu ekonomik anlayışın genel olarak olumsuz sonuçlar doğuracağı açıktı.

1923 yılından 1940'lı yılların sonuna kadar Türkiye ekonomide kendi öz kaynaklarını kullanma politikasını takip etmişken 1940'lı yılların sonundan 1960'lı yıllara kadar kontrolsüz bir biçimde dış kaynaklara ve dış kredi arayışlarına gitmiştir. Bu da ülkede hatırı sayılır bir dış borç stoku yaratmıştır. Hâlbuki Osmanlı'dan kalan borçlar sorunu henüz unutulmamışken hükümetin bu konuda duyarlı olması beklenirdi. Osmanlı borçlarının 19. yüzyılda Duyun-u Umumiye'yi yaratmasına benzer bir şekilde, bu dönemde de IMF ve OECD müdahaleleri çok geçmeden Türk ekonomisinin üzerinde *Demokles'in kılıcı* gibi sallanmaya başlamıştır.

Bu dönemde belki en fazla aşınmaya maruz kalan ilke laiklik olmuştur. İktidar partisi bu ilkedен hemen her dönemde şaşkıncu tavizler vererek oyları ile iktidara geldiği geniş halk kesiminin beklentilerini karşılamaya çalışmıştır. Ancak bu uygulamaların zaman zaman kontrolden çıktığı yine bu dönemdeki olaylara bakılarak anlaşılmaktadır. Örneğin daha iktidarlarının ilk yıllarında, gerek parti ileri gelenlerinin ve gerekse bazı milletvekillerinin halk karşısında bazı talihsiz açıklamalar yapmaları, kısa sürede Atatürk'ün manevi kişiliğine karşı bir genel saldırıya dönüşmüştür. İktidar bu durumda "Atatürk'e karşı işlenen suçlara dair" bir yasayı yürürlüğe koymak zorunda kalmıştır.

Demokratların laiklik ilkesini bu şekilde yorumlamaları günümüze kadar yansıyan olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu sonuçlardan belki de en önemlisi, bu ilkenin 21. yüzyılda bile Türkiye'de siyasi faaliyet yürüten birçok parti tarafından istismar edilmesidir. 1950 - 1960 yılları arasında Türkiye'de ilk kez özgür ve demokratik bir ortamda yapılan seçimlerle iktidar olan DP, iktidarı süresince, üzerine aldığı bu tarihsel misyonu maalesef kişi veya parti çıkarlarına kurban etmiştir.

Demokrat Parti'nin programları incelendiğinde her programda Atatürk ilkelerine yer verildiği görülüyor. Ancak, çok ilginç bir şekilde, hiçbir ilkenin tanımlanmasında "Atatürk" kelimesi geçmemektedir.

Bu dönemde iktidar koltuklarını işgal edenler, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin İkinci Dünya Savaşı'nın sonuçları ile birlikte Batı'da başlayan ikinci dalga demokrasilere tam olarak angaje olması için önemli bir tarihi fırsatı bazı kişi ve grup çıkarlarına kurban etmişlerdir.

Son tahlilde Demokrat Parti, Türk siyasi tarihinin en kritik döneminde tek başına iktidarı devralıp on yıl kullanmasına rağmen, bu durumu, Türkiye Cumhuriyetini modern Batı toplumlarının demokratik, ekonomik ve kültürel çizgisine taşımak yönünde kullanmamıştır. Demokrat Parti'nin sorumsuzca uygulamaya koyduğu politikalar, Orta Doğu'daki tek laik demokrasi olma iddiasındaki Türkiye'ye modernleşme sürecinde zaman kaybettirmiştir.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

TBMM Kanunlar Dergisi

Resmi Gazete

Demokrat Parti Meclis Grubu Müzakere Zabıtları

Türkiye Ekonomisi Kalkınma Programı İçin Tahlil Ve Tavsiyeler. Milletlerarası İmar ve

Kalkınma Bankasının Türkiye Hükümet ile Biliştirak Finanse Ettiği Heyetin Raporu,

Kitaplar

Acar, Yalçın; **Tarihsel Açıdan Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar**, Vipaş A.Ş. Yayınları, Bursa, 1999.

Ahmad, Feroz; **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945- 1980)**, Hil Yayınları, İstanbul, 1996

Albayrak, Mustafa; **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2004.

Atatürk, Mustafa Kemal; **Söylev ve Demeçler**, C. I, Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.

Aydemir, Şevket Süreyya; **İnkılâp ve Kadro**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1968.

Boratav, Korkut; **Türkiye Tarihi (Çağdaş Türkiye, 1908 - 1980)**, Cem Yayınları, İstanbul, 2000.

- Coşkun, Nusret Safa; **Son Meclis ve 1950- 1960 Siyasi Olayları**, Birinci Fasikül, İstanbul, 1960.
- Ertan, Temuçin Faik; **Atatürk Dönemi'nde Devletçilik ve Liberalizm Tartışmaları, (Şevket Süreyya Aydemir ve Hüseyin Cahit Yalçın Polemiği)**, Phoenix Yayınları, Ankara, 2010.
- ; **Başlangıçtan Günümüze Türkiye Cumhuriyeti Tarihi**, Siyasal Kitapevi, Ankara, 2012.
- Eroğul, Cem; **Demokrat Parti (Tarihi ve İdeolojisi)**, İmge Kitapevi, Ankara, 1990.
- Kısakürek, Necip Fazıl; **Benim Gözümde Menderes**, Büyük Doğu Yayınları, İstanbul, 2002.
- Lewis, Bernard; **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2003.
- Mumcu, Ahmet; **Türk Devletinin Temelleri ve Gelişimi**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1996.
- Nadi, Nadir; **Olur Şey Değil**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1980.
- İnan, Afet; **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin I. Sanayi Planı (1933)**, Türk Tarih Kurumu, Yayınları, Ankara, 1972.
- ; **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1969.
- Özbudun, Ergun; (Çev. Ali Resul Usul), **Türk Siyasal Hayatı**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir, 2005.
- Sükan, Faruk; **Başbakan Adnan Menderes'in Meclis Konuşmaları**, Ankara, 1991.
- Şahin, Hüseyin; **Türkiye Ekonomisi**, Ezgi kitapevi Yayınları, Bursa, 2006.
- Toker, Metin; **Demokrasimizin İsmet Paşa Yılları, DP'nin Altın yılları (1950- 1954)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1991.
- ; **Demokrasimizin İsmet Paşa Yılları, (Demokrasiden Darbeye 1957- 1960)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1992.
- Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler (1859- 1952)**, Arba yayınları, İstanbul, 1952.
- Turan, Şerafettin; **İsmet İnönü, Yaşamı, Dönemi ve Kişiliği**, Bilgi Yayınları, Ankara, 2003.
- ; **Türk Devrim Tarihi (Çağdaşlık Yolunda Türkiye)**, 4. Kitap 2. Bölüm, Bilgi Yayınları, Ankara, 1999.
- ; **Türk Devrim Tarihi (3. kitap, II. Bölüm) Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938)**, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1996.

- Turhan, Mümtaz; **Atatürk İlkeleri ve Kalkınma**, İstanbul, 1965.
- Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim (1922-1971)**, C. II, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş Yayınları, İstanbul, 1997.
- Yetkin, Çetin; **Karşı Devrim 1945 - 1950**, Yeniden Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Yayınları, Konya, 2009.
- Zürcher, Erik Jan; **Modernleşen Türkiye'nin Tarihi**, İstanbul, İletişim Yayınları, İstanbul 2005.

Makaleler

- Boratav, Korkut; "*Türkiye'de Devletçilik*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, 1995.
- Eroğul, Hamza; "*Atatürk ve Devletçilik*" **Bellekten**, C. LII, TTK Yayınları, Ankara,
- Ertan, Temuçin Faik; "*Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Laiklik*", **Atatürk Yolu Dergisi**, C. 10, S. 39, Ankara Üniversitesi Basımevi, Mayıs 2007.
- Karaosmanoğlu, Yakup Kadri; "*Mustafa Kemal*" **Akis Dergisi**, C. 2, S. 26, Ankara, 1954.
- Küçük, Yalçın; "*Türkiye'de Planlama Kavramının Gelişimi Üzerine*", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 1981 Özel Sayısı, V. 8, Ankara,
- İnsel, Ahmet; "*Devletçiliğin Anatomisi*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları.
- Sunay, İlkey; "*Demokrat Parti ve Popülizm*", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, İletişim Yayınları, C. 8, Ankara,
- Toprak, Binnaz; "*Dinci Sağ*", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul, 1992.
- Uzun, Hakan; "*Atatürk'ün Devletçilik İlkesi ve Atatürk Dönemi'ndeki Ekonomik Uygulamaların Sonuçları Üzerine Kısa Bir Değerlendirme*", **Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Atatürk Haftası Armağanı**, S. 35, 10 Kasım 2008.
- ; "*İktidarını Sürdürmek İsteyen Bir Partinin Kimlik Arayışı: Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 Olağan Kurultayı*", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. XII- 25, Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Güz - 2012.
- Yücel, Yaşar; "*Atatürk İlkeleri*", **Bellekten**, C. 52, S. 204 (Özel Sayı), 1998.

Sürelî Yayınlar

- Akşam Gazetesi
- Akis Dergisi

- Cumhuriyet Gazetesi
- Ulus Gazetesi
- Zafer Gazetesi

Ansiklopedi ve Sözlükler

- Türkçe Sözlük
- Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi